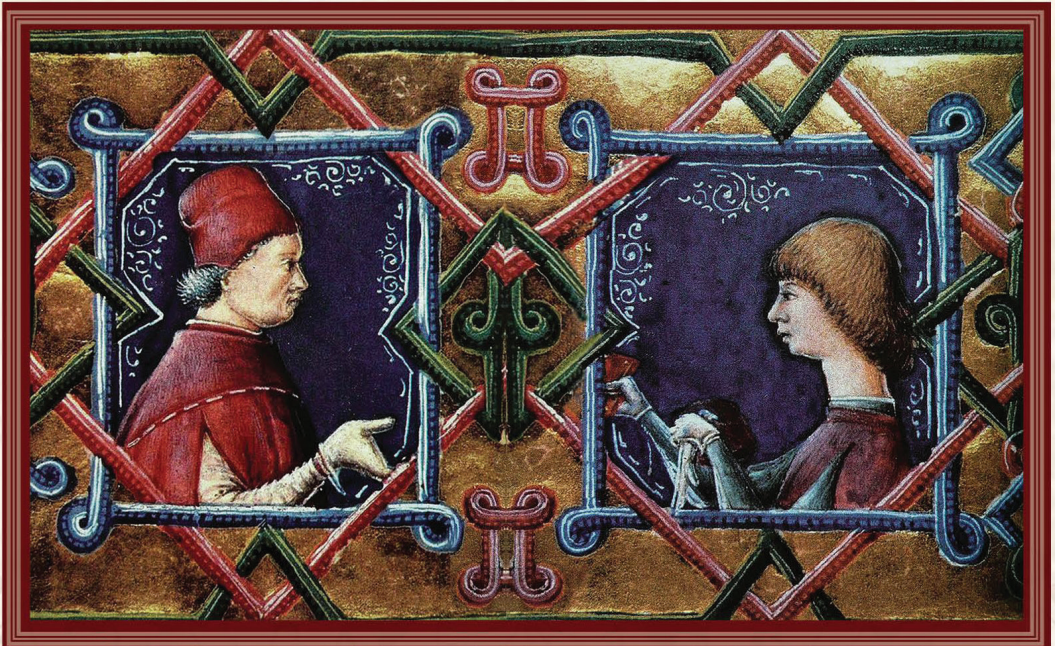

JANUS PANNONIUS,
VITÉZ JÁNOS
ÉS A HUMANISTA HAGYOMÁNY
TOVÁBBÉLÉSE
(1450–1630)

Szerkesztette

BAJÁKI RITA
SZILÁGYI EMŐKE RITA

Janus Pannonius, Vitéz János
és a humanista hagyomány
továbbélése
(1450–1630)

Szerkesztette

BAJÁKI RITA
SZILÁGYI EMŐKE RITA

reciti
Budapest
2023

A kötet megjelenését a
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete
támogatta

A borítón Janus Pannonius és Vitéz János (állítólagos) képmása
a Plautus-kódex (ÖNB Cod. 111.) címlapján (Ferrara, 1465)

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630 953X
ISBN 978 615 6255 86 0
978 615 6255 87 7 (pdf)

Kiadja a Reciti,
HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Előszó

„Aki Vitéz János humanista egyéniségének kialakulását meg tudja magyarázni, az egyúttal megtalálta a kulcsot a magyar Quattrocento titkához is.”¹ – írta Huszti József 1955-ben az egyik leggyakrabban idézett, a *Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdete* című tanulmányában, ami két évtizeddel korábbi Janus-monográfiájának egyik téziséhez kapcsolódik: „Úgy gondolom, hogy Vergerio nélkül nincs Vitéz János, Vitéz nélkül nincs Janus Pannonius, kettejük nélkül nincs Mátyás világhírű humanista udvara, nincs az, amit jogos büszkeséggel magyar Quattrocentónak nevezhetünk.”² Jóllehet, e sorok lejegyzése óta eltelt lassan egy évszázad, a Huszti által felvetett kérdések és problémák egy jelentős része mai napig megoldásra vár, illetve a magyarországi humanizmus atyjaiként emlegetett szerzők pályája és munkássága azóta is élénken foglalkoztatja a hazai reneszánszkutatókat.³

2022-ben éppen 550 éve hunyt el a magyarországi humanizmus két emblematikus figurája, Janus Pannonius és Vitéz János, illetve kerekén 400 éve zajlott Heidelberg ostroma, amely alapjaiban változtatta meg a magyar peregrinus diákok és hitvitázó prédikátorok sorsát is. Az e két dátum által határolt szűk két évszázad a hazai irodalomtörténet-írásban hagyományosan egybeesik a humanista irodalom fénykorával. A kerek évfordulók alkalmat szolgáltattak, hogy a két jeles humanistáról és munkásságukról megemlékezzünk, egyszersmind a korban születő magyarországi filológia fontosabb állomásait is felidézzük. A magyarországi

- 1 HUSZTI József, „Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdete”, *Filológiai Közöny* 1 (1955): 521–533, 521.
- 2 HUSZTI József, *Janus Pannonius* (Pécs: Janus Pannonius Társaság, 1931), 13.
- 3 Legutóbb Bene Sándor tartott gondolatébresztő előadást e témakörben, lásd *A reneszánsz ideje és a Petrarca-örökség*, előadás a Reneszánsz Osztály vitaülésén, Budapest, BTK ITI, 2023. június 27., hozzáférés: 2023.08.21, <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/48915/a-reneszansz-ideje-es-a-petrarca-orokseg>

reneszánszkutatás éves nagykonferenciáját 2022-ben szeptember 7. és 10. között ezúttal Esztergomban rendeztük meg. Mivel a külföldi peregrináció és a hazai egyetemalapítás kérdései elválaszthatatlanok mind a két főpap curriculumától, mind a hazai humanizmuskutatás legrégebbi irányvonalaitól, így ezen témák ki-fejtése is prioritást élvezett.

A konferencia a többévtizedes hagyományoknak megfelelően zajlott: az ünnepé-lyes megnyitó beszédek után került sor a Klaniczay-díj átadására. A 2022. évi szak-mai díjat Szabó András kapta, *Natio Ungarica* című könyvére, akinek a laudálása után elkezdődött a konferencia tudományos része. A szimpózium blokkjait közös vacsorák és egy visegrádi kirándulás tarkították, illetve egy emléktábla-avatásra is sor került a konferenciának helyszínt nyújtó egyetemi épületben. A konferencia-felhívásra szép számban érkeztek jelentkezések, végül harminchét előadás került bele a programba. Jelen kötetben mindössze huszonkét tanulmány szerepel – a fennmaradó tanulmányok jelentős része folyóirat-publikációként látott napvilágot. A szerkesztés során igyekeztünk a konferencia tematikus blokkjaira tekintettel lenni és egymás mellé helyezni azon írásokat, melyek tartalmilag összekapcsolódnak.

Az első nagyobb egységbe a Mátyás-korabeli humanizmusról és mindenekelőtt Vitézről, Janusról és az ő későbbi recepciójukról szóló írások kerültek. A két hu-manista főpap és a körülöttük, az ő segítségükkel az udvarba kerülő humanisták írói és politikai munkásságát illetően mai napig kerülnek elő újabb és újabb do-kumentumok, születnek újabb elméletek, így egyre élesebben rajzolódnak meg a szerzői portrék. Míg a Janus Pannonius-kutatás az életmű kritikai kiadása körüli munkálatoknak köszönhetően lendült meg, addig a Vitéz Jánosról szóló kutatá-sok az utóbbi évtizedekben nagyobb változást mutatnak: a korábban hangsúlyo-zott humanista szerzői profil felől⁴ egy annál komplexebb, mindenekelőtt poli-tikus ambícióktól sem mentes kép felé mozdult el a kutatások alapvető iránya.⁵ Vitéz János humanizmusa sokkal inkább nyilvánvaló kapcsolati hálójának kiépí-tésében, könyvtárepítő és mecénási tevékenységében, mintsem humanista írói működésében. Míg Illés Kornél Vitéz leveleskönyvén, az *Epistolariumon* végzett érdekes stilisztikai és forráselemző vizsgálatokat, addig Pálosfalvi Tamás a hu-manista főpap politikai tevékenységével kapcsolatban oszt meg eddig ismeretlen ada-tokat, tovább árnyalva (és javítva) a Vitézről, azaz Zrednai Jánosról való képünket az 1471. évi politikai szerepvállalását illetően. A Janus-életműről szóló írások sorát Boda Miklós cikke nyitja, melyben újabb értékes adalékokat kapunk Janus egyik

4 PAJORIN Klára, „Vitéz János műveltsége”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 108 (2004): 533–540.

5 Legutóbb lásd Tomislav MATIĆ, *Bishop John Vitez and Early Renaissance Central Europe. The Humanist Kingmaker*, Beyond Medieval Europe (York: ARC Humanities Press, 2022).

legtöbbet idézett verse, a *Búcsú Váradtól* kapcsán. Az Alpokon túli humanista görög tudását, görög mintáit és azokkal való versengését három tanulmány mutatja be. Jankovits László írásában Janus kései siratójának (Barbara-thrénosz) műfaji sajátosságait és a vers görög előzményeit veszi számba, két tanulmány pedig Janus görög fordítás-módszertanát és fordításainak kontextusát tárja fel. Zsupán Edina az *Apophthegmata*-fordítás szövegközpontú, módszeres vizsgálatával kezdte meg azt az óriási munkát, mely végén talán választ kaphatunk arra, Janus mint fordító pontosan hol helyezkedik el kortársai közt. Vizsgálata során úgy találta, hogy Janus e fordításában leginkább a szöveg zeneiségére, azaz a *concinntitas*ára fektetett különös hangsúlyt; Molnár Péter pedig Janus (Pseudo-)Démoszthenész-fordításának történeti, politikai és datálási hátterét igyekezett minuciózusan körbejárni. Ritoókné Szalay Ágnes a pécsi–bácsi formuláskönyv mindaddig félreértett sorai alapján igyekezett Janus Péccsett elnyert végtisztességének körülményeit kideríteni, s a dátumok sorában rendet vágni. Janus utóéletéről szólva két tanulmány került e kötetbe: Simon Lajos Zoltán néhány 16. századi Janus Pannonius-imitációt ismertet cikkében, míg Szabó András a *Búcsú Váradtól* című vers parafrázisát mutatja be, amit Szamosközi R. Sándor írt 1589-ben. A blokk utolsó cikke, melyet Kecskeméti Gábor jegyez, a Mátyás-kori humanizmus Itáliából érkező – a Vitéz és Janus bukása utáni második generációt képviselő – humanisták (Ludovico Carbone, Galeotto Marzio, Giacomo Filippo Foresti da Bergamo, Giovanni Garzoni) Mátyás-dicsőítő írásait és stratégiáit szemlézi.

A második, nagyobb egységben azok a tanulmányok olvashatók, melyek a két humanista munkásságától ha nem is teljesen leválaszthatóak, de legalábbis nem az ő műveik közvetlen recepciójába illeszkednek. Ráadásul, az 1450 és 1630 közti időszak jelentős részében már számolnunk kell a reformáció és a katolikus megújulás jelenlétével, hatásával az irodalmi művekben is. Bartók Zsófia tanulmánya a 15–16. század fordulóján alkotó szerzetesek művei felől közelít a korszakolás problematikájához: a reneszánsz humanizmus és az egyházi irodalom párhuzamos virágkorának kérdése már a régi akadémiai kézikönyv szerzőinek is komoly fejtörést okozott, s megnyugtató megoldás azóta sem született. A protestáns egyházi műfajok és művek történetéről két tanulmány is olvasható a kötetben: Hajdu Ildikó a protestáns latin és magyar nyelvű zsoltárparafrázisok viszonyát igyekszik értelmezni, míg Etlinger Mihály az első bártfai énekeskönyv heroikus vizsgálatának egy újabb eredményét adja közre. Az érett humanizmus képviselőiről több tanulmány is megemlékezik: Leonard Cox magyarországi tevékenységét Kiss Farkas Gábor ismerteti, Juan Luis Vives munkásságát H. Kakucska Mária mutatja be, míg két konkrét mű vizsgálatát (Nicasius Ellebodus Polübiosz-fordítása és Johannes Serifaber költeménye Akhilleusz pajzsáról) Szabó Ádám és Molnár

Dávid végezték el. E négy humanista szerzőt összeköti az is, hogy mindannyian külföldről érkeztek Magyarországra, vagy legalábbis igyekeztek felvenni a kapcsolatot levelezés útján a Magyar Királyság területén aktív, vezető értelmiségiekkel (mint pl. Johann Henckel vagy Oláh Miklós), s humanista műveltségük (mindezenekelőtt görögstudásuk) már egészen más színvonalon áll, mint a Mátyás-korabeli szerzők többségéé. A 16. századi világegések és tragédiák a kor alkotóit elmélyültebb elmélkedésekre és megoldási javaslatokkal való előállásra készítették. Egészen eltérő megoldást választott Draskovich György és Sárközi Bálint, akikről egy-egy tanulmány szintén bekerült a kötetbe Majorossy Imre és Simon József jóvoltából. Kasza Péter tanulmánya egy újabb filológiai felfedezésről tudósít: egy korábban Verancsics Mihálynak tulajdonított szövegről bizonyítja meggyőzően, hogy annak szerzője Brodarics István. A kötet végén két olyan tanulmány szerepel, mely a Magyar Királyság többnyelvű kultúrájának megértéséhez elengedhetetlenül fontos irányt képvisel, azonban mind ez ideig nem esett elég figyelem rájuk. A szlovák és horvát nyelvű 16. századi irodalomban ugyanazokat a témákat, műfajokat, jellegzetességeket találjuk, mint a magyar nyelvűben, de ezek összehasonlító elemzése csak elvétve valósult meg. Papp Ingrid a cseh nyelvű kora újkori szlovák irodalom humanista (mindenekelőtt latin nyelvű) forrásaiból válogatott össze egy csokorra valót, míg Varga Szabolcs a 16. századi zágrábi káptalan *antiturcica*-irodalmát mutatja be latin és horvát források mentén. Érdemes lenne ezeket a komparatív kutatásokat a jövőben a kötet egész korszakára kiterjeszteni.

Végül, de nem utolsósorban, ez az előszó nem csupán a kötet elmélyült forgatására invitálja az olvasót, hanem mindenekelőtt egy szomorú kötelességnek is eleget tesz: tiszteletünket és szeretetünket is kifejezzük kollégánk, mesterünk, Ritoókné Szalay Ágnes (1931–2022) irodalomtörténész iránt, aki a magyarországi reneszánsz és humanizmus latin irodalmának és képzőművészetének neves kutatójaként nemcsak kiemelkedő szakmai életutat járt be, nemcsak tudományos eredményei voltak megkerülhetetlenek, de már pusztán az erőt és alázatot egyszerre sugárzó jelenlétével is tanított, személyisége mindannyiunkat ösztönzött, hogy kutatóként többre, emberként kevesebbre vágyjunk. A konferencia nyitóelőadása egyben az ő életének utolsó előadása volt.⁶

Ezt a kötetet az ő emlékének ajánljuk.

Bajáki Rita és Szilágyi Emőke Rita

6 Ezúton szeretnénk külön köszönetet mondani Ritoók Ágnesnek és Jankovits Lászlónak, amiért a majdnem kész tanulmányt segítettek végső formába önteni. Az előadást a következő linken lehet megtekinteni, hozzáférés: 2023.07.17, <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/47066/tres-fuimus-vates>.

Ritoókné Szalay Ágnes emlékének

